

SÂMIHA AYVERDİ'NİN ESERLERİNDE TASAVVUFÎ HAYATIN YANSIMALARI

Kadir ÖZKÖSE*

Özet

Sâmiha Ayverdi Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin yetiştirdiği münevverlerden biridir. Türkiye'nin maarif davasına gönül vermiş bir isimdir. Cumhuriyet neslinin kök paradigmaları ile buluşmasını, milletimizin milli ve manevî değerleriyle mücehhez kılınmasını önemseyen bir değerdir. Bireysel ve toplumsal sahadaki hastalıklarımızın tedavisi için o tasavvufî düşüncüyü önermektedir. Ona göre tasavvufî hayat medeniyetimizin yegane anlam haritasıdır. O, tasavvufu ruhsal dinamik, manevi neşve ve hakikat arayışı olarak nitelemektedir. Tekke atmosferinin, dergâh terbiyesinin, dervişlik edebinin kazandırdıklarına dikkat çekmektedir. Biz de makalemizde Sâmiha Ayverdi'nin tasavvufî düşüncesini; tasavvufî ahlâk çizgisi, seyr u sülûk anlayışı, nefis terbiyesinin yolları, varlık ve aşk felsefesi başlıkları altında ele almak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Rifaiyye, Tasavvuf, Tekke, Sâmiha Ayverdi, Aşk, Varlık, Nefis terbiyesi.

REFLECTIONS OF TASAWWUFI LIFE IN SAMIHA AYVARDI'S WORKS

Abstract

Samihha Ayverdi is one of the most eminent and enlightened scholars of Turkish republic who dedicated her life to knowledge and development of spiritual life. As its known that with her works she paved the ground to bring the new generation and roots of old tradition together. In her works she especially focused on the social, spiritual and dynamical nature of sufi thought that one of the most effective way of healing individual and social infirmities.

* Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
(kadir.ozkose@gop.edu.tr).

She also defined tasawwuf as a spiritual dynamism, seeking the truth with its moral education of dervishes and exemplary lodge atmosphere. This article elaborates Ayverdi's philosophy of Sufism under four subtitles such; line of morality of tasawwuf, sayr u suluk, ways of self-control and existence and philosophy of love.

Key Words: Rifaiyyeh, Sufi Lodge, Sâmiha Ayvardi, Divine Love, Existence, Self Control.

1. Sâmiha Ayverdi

25 Kasım 1905 yılında İstanbul'da doğan Sâmiha Ayverdi'nin soyu, anne tarafından Kanunî zamanında yaşamış ve Budin seferinde şehit düşmüş Gül Baba'ya; baba tarafından Orta Asya'dan Anadolu'ya geçmiş Ramazanoğulları'na kadar uzanmaktadır. Sâmiha Ayverdi, ilk eğitimini aile içerisinde alır. Anneannesi Hâlet Hanım, onun şifahi kültür ve tarih şuurunu kazanmasında çok etkili olmuş bir isimdir. Dedesi de ciddiyet, dürüstlük, az konuşma gibi değerler noktasında ona örnek olmuştur. Aynı şekilde annesi Fatma Meliha Hanım ile babası Yarbay İsmail Hakkı Bey onun fikrî, imânî ve ahlâkî şahsiyetinin teşekkülünde müspet rol oynamış kimselerdir. Evleri de devrin seçkin bilim ve sanat adamlarının gelip gittiği bir yerdir. Bu ortamın da onun yetişmesinde tesiri olduğu muhakkaktır.

Sâmiha Ayverdi, resmî anlamdaki ilk tahsilini, henüz beş yaşında iken gittiği Mahalle mektebinde yaptı. Daha sonra 1921 yılında Süleymaniye Kız Numune mektebini bitirdi. Sonraki eğitimleri ise, ilk çocukluk devrinde olduğu gibi, resmî müesseseler dışında gerçekleşmiş; tarih, tasavvuf, felsefe ve edebiyat alanlarında hususi öğrenim görmüş, Fransızca dersleri almış, güzel sanatlarla ilgilenmiş ve keman çalmayı öğrenmiştir.

Sâmiha Ayverdi'nin asıl rûhî ve fikri gelişmesi ve bu anlamdaki şahsiyetinin teşekkülü Fatih'teki Ümm-i Ken'an Dergâhı'nın Şeyhi Kenan Rif'âî'ye intisapları neticesinde onun irşadlarıyla olmuştur. Sâmiha Ayverdi'nin bu dergâhtaki eğitimi 13 Mart 1927 yılında tamamlandı. Kalan bütün ömrünü bu terbiye içerisinde teşekkül eden bir anlayış çerçevesinde okumak, düşünmek ve yazmakla geçirdi. Ağabeyi Yüksek Mimar Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yanında bir taraftan kızını büyütürken, diğer taraftan da kendisini güçlü bir mütefekkir ve yazar yapacak faaliyetlerini devam ettirip İslâmî kaynaklara eğildi.

Hayatında hiç resmi vazife almadı. Fakat İstanbul Belediyesi ve Kültür Bakanlığı'nın bazı komisyonlarında geçici görevlerde bulundu. VI. Maarif şûrâsına katıldı.

1969-1980 yılları arasında çeşitli sağlık sebepleri ve çeşitli tetkikler yapma arzusuyla Fransa, İtalya, İsviçre, Macaristan, İspanya gibi ülkelerde bulundu. 1980 yılında Libya tarafından İspanya'nın Sevil şehrinde düzenlenen İslâm Konferansı hazırlık toplantısına katıldı.

Kitap çalışmalarına, gazete ve dergi yazılarına, daha sonraki yıllarda ictimâî faaliyetler de eklendi. Kubbealtı Akademisi kurucuları arasında yer aldı. Fetih Cemiyeti, Türk Ev Kadınları Derneği, İstanbul ve Yahya Kemal Enstitüsü gibi cemiyetlerde görev yaptı.

Bütün bu çalışmalar arasında geleceğin münevverleri olmaya aday gördüğü gençlerle ilgilendi. Onların fikrî ve manevî gelişmelerinde etkili oldu. Böylece, mütefekkir-yazarlığına gönüllü hocalık ve aynı zamanda "mânevî annelik" de eklenmiş oldu.

Ayverdi, ilk eserlerini 1938 yılından itibaren vermeye başladı. Bu tarihte ilk romanı "Aşk Budur" yayımlandı. Bu eserini diğerleri takip etti. Türk edebiyatına farklı bir hava getiren bu eserler, büyük bir ilgiyle karşılandı.

Ayverdi, daha sonra mecmualarda da yazmaya başladı. İlk yazıları Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı Büyük Doğu mecmuasında yayımlandı. Büyük Doğu'dan sonra ise Resimli İstanbul Haftası, Fatih ve İstanbul, Türk Yurdu, Havadis, Ölçü, Hür Adam, Anıt, Türk Kadını, Tercüman, Kubbealtı Akademi Mecmuası ve Türk Edebiyatı gibi yayın organlarında yazdı. Roman, mensur şiir türlerindeki eserlerinden sonra cemiyet meselelerine yöneldiği için hatırat, makale, deneme, tarih, biyografi, mektup türlerinde de eserler verdi. Böylece insan ve cemiyetin her meselesini kucaklayan zengin bir külliyat ortaya çıktı.

Ayverdi'nin eserleri ve çalışmaları çeşitli kurumlarca ödüllendirildi. "Kölelikten Efendiliğe" isimli eseri Millî Kültür Vakfı tarafından taltif edildi. Yine aynı vakıf tarafından kendisine 1984 yılında Türk Millî Kültürüne Hizmet Şeref Armağanı verildi. Benzer bir taltif, san'at hayatının ellinci yılında Aydınlar Ocağı tarafından yapıldı. Türk ilim ve kültür hayatına kazandırdığı eserler ve yetiştirdiği gençler sebebiyle kendilerine şükran belgesi verildi. 1985 yılında Boğaziçi Yayınları, 1986'da Türk Edebiyatı Vakfı, hizmetlerinden dolayı plaketle ödüllendirdi. 1988 yılında Türkiye Yazarlar Birliği dil ödülüne layık görüldü. 1990 yılında Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunca çalışmalarından dolayı yine taltif edildi.¹

Ömrünü Türk-İslâm kültürünün yeniden neşv ü nemâ bulmasına adanmış Sâmiha Ayverdi, 22 Mart 1993 günü Hakk'ın rahmetine yürüdü. Merkez Efendi haziresinde medfun bulunan mürşidi Kenan Rifaî'nin yanına defnedildi.

¹ İsmet Binark, *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası-2*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2007, s. 110-112.

Mütefekkir ve araştırmacı yazar olarak Sâmîha Ayverdi, olaylara tasavvuf kültürü penceresinden bakmaya çalışmış, yazılarında daha çok Allah, insan ve âlem ilişkisine dikkat çekmiştir. Osmanlı medeniyetinin bir temsilcisi, Osmanlı terbiyesinin canlı bir örneği, Osmanlı kültürünün mirasçısı ve tasavvuf edebiyatının son devir mümessili olarak Ayverdi, milletimizin dünü, bugünü ve yarını arasında bir köprü kurmuştur.

Sâmîha Ayverdi yazı hayatının ilk döneminde (1938–1950), tasavvuf ve ilâhî aşkı konu alan ve inandığı değerlere hizmet eden eserler yazmıştır. *Batmayan Gün* (1939), *Ateş Ağacı* (1941), *Yaşayan Ölü*, *İnsan ve Şeytan* (1942), *Son Menzil* (1943), *Yolcu Nereye Gidiyorsun* (1944), *Mesihpaşa İmamı* (1948) *Aşk Budur* (1950) romanları; *Mabette Bir Gece* (1940) isimli hikâye kitabı ve *Yusuçuk* (1946) ismiyle yayınlanan nesir çalışması, bu dönemde kaleme aldığı eserlerdir. Bu eserlerinde, beşerî aşk ile ilâhî aşkın mukâyesesi, Şark ve Garp medeniyetinin mukâyesesi, madde ile mânâ arasındaki ezeli mücadele, insanın kâinattaki yeri ve kendini bilmesi gibi temalar işlenmiştir. Bunlar insanı olgunlaştırmak isteyen bir mürebbi edasıyla yazılmıştır. Bu eserler, 1950'den sonra kaleme aldığı, ictimâî konuların işlendiği eserlerine bir hazırlık niteliğindedir. Çünkü o, cemiyetin insanlardan müteşekkil büyük bir birim olduğunun farkındadır.

2. Ayverdi'nin Düşüncesinde Tasavvufî Ahlâk

Ayverdi için önemli olan, dinin hayata geçirilmesi, "hal edinilmesi", yaşayış kuralı haline getirilmesidir. Onun düşünce dünyasında, dinin aktif hale getirilmesinin yolu tasavvuftur.² Ancak o, tasavvuf düşüncesini ders formunda tarihçesi ve teorileriyle öğretme yolunu tutmaz, hayatı ve insanları anlatırken tasavvuf ahlakını benimsemiş tipleri öne çıkarır, onların olgun tavır ve düşüncelerini örnek olarak gösterir.³ Ona göre tasavvuf; Muhammedî ahlaki bilip yaşamak,⁴ bayağı tutkulardan uzaklaşıp ilahi neşveye sahip olmak, kötülükleri hayattan kovmak, incinmemek ve incitmemek, irfan ve aşka ererek Allah'ı bilmek, irfan ve edebi şiar edinmek, varlığın suretinden çok mahiyetini görmek, şeriati tefsir, izah ve ikmal etmektir. Tasavvuf ehli iddia etmez, objektif olarak felsefelerini ortaya koyarlar.⁵ Benimsediği böylesi tasavvuf anlayışı çerçevesinde Ayverdi, Allah'ı, kâinatı ve insanı ele almaktadır. O tarihî tasavvuf felsefesini çağımıza uygulamak istemiştir.⁶

Ona göre tasavvuf, Anadolu insanının iliğine işlemiş ve dünya görüşünün rehberi olmuştur. Ayverdi'nin ifadesiyle tasavvuf, bencil dünyaları

² Binark, *Sâmîha Ayverdi Bibliyografyası-2*, s. 145.

³ Mehmet Demirci, "Takdim", *Son Menzil*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 6.

⁴ Binark, *Sâmîha Ayverdi Bibliyografyası-2*, s. 172.

⁵ Mustafa Fayda, "Takdim", *Mülâkatlar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2005, s. 11.

⁶ Binark, *Sâmîha Ayverdi Bibliyografyası-2*, s. 285.

çinde kabuk bağlamış kitleleri uyşukluktan kurtararak, onlara yapıcı ve atılgan bir karakter vermiştir. Böylece asırlarca toplumun derûni sağlığını ve ictimâî ahengini temin ederek kütteleleri feragatli aksiyonlara itmiştir. Dolayısıyla tasavvuf, toplumları tevhid sırlarıyla aşılıyorarak güçlendirmiş ve güvenilir hale sokmuştur. Bu yaklaşımlarını eserleri, yazıları, konferansları ve sohbetlerinde dile getiren, davranış ve ahlakıyla örneklik sergileyen Ayverdi, tasavvufun öngördüğü olgun ve ahlaklı insan tipini bıkip usanmadan ortaya koymuştur. O, klasik anlamda bir "şeyh" değildir. Ama maneviyat, ahlak ve kemal yolunda bir rehberdir. Ayverdi'nin tasavvuf anlayışında "sünni çizgi" önemli bir özelliktir. Onun "sünni ve katışksız müessesesi", "sünni mutasavvıf" vurgusu dikkat çekmektedir.⁷

Ayverdi'nin öngördüğü tasavvuf anlayışı; İmâm-ı Gazalî'nin tasavvufî ahlâk çizgisini, İbnü'l-Arabî'nin irfanî tasavvuf geleneğini ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin aşk estetiğini içermektedir. Ken'an Rifâî'den aldığı tasavvufî terbiyeyle o, tasavvufî yaşamdan maksadın insan ruhunu mânevi kirlerinden temizlemek olduğunu dile getirmiş, insanın diğer yaratılmışlarla olan ilişkisini düzenlemek istemiş, insanın kâinattaki yerini daha iyi idrak etmesini ve gerçekte yüz yüze gelmesini arzulamıştır.⁸

Tasavvufun aksiyon boyutunu önemseyen Ayverdi'nin tasavvuf anlayışı hareket ve hizmet çizgisidir. Halka Hak için hizmet etmeyi düstur edinmiş, tasavvufu çalışma şevkine ve ahlâk aşkına dönüştürmüş, benimsediği tasavvuf anlayışı ile etrafındakileri farklılıkları idrak etmeye ve Allah'ın sanatını farklılıklarda seyretmeye davet etmiştir.⁹

Ayverdi'nin ifadesiyle tasavvuf erbabının yegâne gayesi, Ademođlunu toplumun hür adamı yapmaktır. Zira kendileri hürdürler ve dünya sevgisi ile bağlı olmadıkları için, dünya ehlerinden de korkuları yoktur. Hikmet, irfan, iman ve aşk erleri, bizatihi kamil oldukları değerleri ücretsiz ve karşılıksız olarak etraflarına dağıtmaktadırlar. Asırlar geçse de onlar cemiyete adadıkları varlıklarıyla bazen gizli bazen aşikâr etraflarına huzur vermektedirler. Onlar ne kendileri için doğmuş ne de kendileri için yaşamışlardır. Fakat günümüz dünyası onları fark etmeyecek kadar gaflet içindedir.¹⁰

"Hakk'ın varlığını her şeyin başlangıcı, esası ve sonu olarak gören mutasavvıf için hürriyet, ferdî ve beşerî zaafı küllî iradenin potasında eritip küllün malı yapmak ve yokluktan sonra kavuşulan bir varlık ile yani iman ve

⁷ Binark, *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası-2*, s. 378.

⁸ Cemâlnur Sargut, *Sirra Sâmiha Ayverdi ile Yolculuk*, der. Sadık Yalsızuçanlar, Nefes Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 115-116.

⁹ Sargut, *Sirra Yolculuk*, s. 167-168.

¹⁰ Sâmiha Ayverdi, *Dost*, Kubbealtı Neşriyatı, 5. Baskı, İstanbul 2010, s. 13-14.

aşk ahlâkı ile yeniden dünyaya dönmektir”¹¹ diyen Ayverdi sözlerinin devamında, tasavvufun sadece kuru bir nazariye değil, bir aksiyon, bir yaşam ve hayat tarzı olduğunu dile getirmektedir. Ona göre İslâm tasavvufu, hayatın bütünüyle alâkalı bir dünya görüşünü ve ahlâk sistemini hayatın ta kendisi yapmış, Allah sevgisi ve insanlık aşkını birbirine kenetlemiştir.¹²

Ayverdi eserlerinde tasavvufun bir diğer temel gayesini, Hakk’ı birlemek, yani tevhid olarak görmektedir. Tevhidin neticesi de kendine, insanlara ve Allah’a karşı vazife ve mesuliyetlerini idrak edip gereğini yapmaktır. Tasavvufta belirlenen zikir, semâ’, devrân, tarap gibi usuller öze varmanın yardımcı unsurlarıdır.¹³ Tevhidin hakikatine eren ve Allah’la tanışıklığı artan kişinin gözünde ve gönlünde kalan yegâne gerçeği Ayverdi, hayret olarak tanımlar. Zira mükevvenat içinde bir zere olan dünya ve dünya içinde bir zerre olan insan, O’nun ilminin künhüne ermeyi değil ilmi karşısında hayret etmeyi kazanır.¹⁴

3. Tasavvuf ve Felsefe

Hayatını halka ve etrafındakilere Hakk’ı göstermeğe adayan Sâmiha Ayverdi, tasavvufu “yaşanan felsefe” diye tarif etmektedir. Dolayısıyla yazdığı ve söylediği bütün güzellikleri evvela kendisi yaşamış ve yaşayacaklara örnek olmuştur. Şahsiyetinin odak noktası da iman ve hizmet olmuştur.¹⁵

O tasavvufu yaşanan felsefe olarak görmekle birlikte sûfinin filozoftan farklı bir kişilik arz ettiğini belirtmektedir. Ona göre felsefe, zan ve şüpheden ibarettir. Hâlbuki insan için en dehşetli şey şüphedir. Şüphe yolundan kurtulup hakikat yolunda yürüyenler ise ister ümmî ister ilmî olsunlar bin sene evvel ne söylemişlerse bugün de onu ve gene binlerce sene sonra da hep aynı anlayışı müdafaa edeceklerdir. Çünkü sözleri değişmeyen hakikatin ifadesidir. Tabiatı taklit eden ressam gibi filozof da hakikati tasvire yeltenen adamdır.¹⁶

Ayverdi’ye göre felsefe, hakikate doğru bir mertebe ve bir basamaktır. Filozof, hakikat çeşnisinden bir yudum tatmış olan kimsedir. Fakat hakikat kâmil insanda olduğu gibi filozoftan fıskırmaz. O filozofun cüz’î aklı ile insan-ı kâmilin küllî aklını medeni insanla vahşi kabilelerin barınak ve giyim tarzları ile örneklendirmektedir. Şöyle ki, bazı vahşi kabileler vardır ki deri ile yaprakla örtünürler, barınmak için de ağaç kovuklarına, mağaralara girerler.

¹¹ Sâmiha Ayverdi, *Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fâtih*, Kubbealtı Neşriyatı, 7. Baskı, İstanbul 2008, s. 41.

¹² Ayverdi, *Fâtih*, s. 41.

¹³ Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, Kubbealtı Neşriyatı, 7. Baskı, İstanbul 2012, s. 221.

¹⁴ Sâmiha Ayverdi, *Mülâkatlar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2005, s. 126.

¹⁵ Binark, *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası-2*, s. 184.

¹⁶ Sâmiha Ayverdi, *Batmayan Gün*, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Baskı, İstanbul 2010, s. 78-79.

Halbuki medeni kimseler için mevsimlere göre elbiseler, kunduralar, mesken olarak da köşkler, konaklar, şatolar vardır. Aradaki bu yaşayış farkına rağmen insan hep o insandır. Fakat bir elbise ile yaprak, bir ağaç kovuğu ile bir kâşane bir değildir.¹⁷

Onun ifadesiyle söyleyecek olursak, hiç bir felsefî ekol, cemiyetin bütününde söz ve tesir sahibi olamamış, hatta çok defa da nazarî kalıplar hâlinde kalmıştır. Halbuki Mevlânaların, Yunusların, Türk tarih ve talihinin içine bir solüsyon gibi karışmış ve hayatın kendisi olmuş felsefeleri, cemiyetin tamamında ifade bulmuş bir istisna idi. Cesur, dinamik ve idealist derviş kitleleri, tarihimizin hemen her devrinde gerek fikir gerek aksiyon yolu ile cemiyete öncülük etmişler, yol göstermişler, yer yer toplumlara sirayet eden kir ve paslardan cemiyeti temizlemişlerdir. O, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddîn-i Konevî, Yunus Emre, Hacı Bayrâm-ı Velî, Akşemseddin, Molla Ali Cemâlî'yi birer fikir mürşidi olarak nitelerken, Sarı Saltuk ve Geyikli Baba örneğindeki ahileri, abdalları, erleri, erenleri cemiyet fedaîleri olarak betimlemektedir.¹⁸ Ona göre milletimizin kendisine millî ve içtimaî formasyon veren, bir dünya görüşü ve enerji kaynağı olan bu bin yıllık nizam ve disiplinden mahrum bırakılması, sonunda acı bir şekilde aksi tesir yapmıştır. Nitekim içtimaî bünyede hâsıl olmaya başlayan buhranlar, huzursuzluklar, zevksizlikler ve bilhassa sonunun nereye varacağı kestirilemeyen çözümler, inhilâller, kütle psikozları, gelecek zamanların acı habercileri olmuştur.¹⁹

Felsefî akımlarla tasavvufun özdeşleştirilemeyeceğine inanan Ayverdi, İslam tasavvufunu diğer mistik akımlara indirgeyenlere de sert tepki göstermektedir. Ona göre dinlerin özü ve cevheri demek olan sırrîlik ve gizem, Müsevîlikte ve İsevîlikte de görülebilmektedir. Ancak mistik düşünce kemalini ve nihaî ifadesini İslâmîyet'te bulmuştur. Zira toplumlara vahdet inancını getiren tasavvuf, Kur'ân'ın manasından doğmuş bir ölçü, bir nizam ve cemiyetlere ışık tutan bir rehberdir. Bu tespitlerini ortaya koyduktan sonra Ayverdi, birtakım yalınkat bilgi sahiplerinin İslâm tasavvufunu ucuz ve peşin bir hükümle, Yunan ve Hint tasavvufunun mahsul ve meyvesi olarak kabul etmelerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Onlara şu cevabı verir: İslâm dini, nasıl geçmiş bütün dinleri içine almış ve kemalini bulup abideleşmiş ise İslâm tasavvufu da geçmiş devirlerin tamamen dışına bırakılmamakla beraber, asla bu ibtidâî çıkışlara mal edilemez. Öyle ki tüm o eski çağların idrak seviyesi insan ve yaratılış sırlarını beyan ederken, İslâm tasavvufu aynı sırları ayân etmektedir. Fakat şunu göz önünde bulundurmamak bir zarurettir: Eğer bir Mısır, bir Hint ve bir Yunan tasavvufu olmasaydı da beşerî bir fikir mahsulü

¹⁷ Ayverdi, *Batmayan Gün*, s. 192-193.

¹⁸ Sâmiha Ayverdi, *Bir Dünyâdan Bir Dünyâya*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2005, s. 84-85.

¹⁹ Sâmiha Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2001, s. 232-233.

olmayan, saf ve ilâhî vahiyler silsilesi olan Kur'ân yeryüzüne geldikten sonra, tasavvuf, yine onun bağrından fıskıracaktı. Nasıl ki intifaya başlayan yanardağların lavlarını tıkayacak bir el ayası mevcut değilse, ruhlar zemininden yükselen bu ihtiyacın karşısına duracak bir kuvvet de olamazdı. İslâm tasavvufu, kendinden evvelki mistik cereyanlara kıyaslanınca insan tabiatı üstündeki verimlerinin son derece bereketli semerelerle dolu olduğu görülür.²⁰

Ayverdi İslâm tasavvufunun fezasında uçmak ve derinliklerinde yüzmek için kendimizi iman ve aşk kanatları arasına bırakmaya davet etmektedir. O, Kur'ân'ı iğreti bir elbise gibi taşımaya değil, onunla temessül etmeyi; mermer tozu gibi suyun dibine çöküp kalmayı değil, şeker tozu gibi onda erimeyi tavsiye etmektedir.²¹ Ayverdi'ye göre şeriat, tasavvufa açılan bir kapıdır. Tıpkı Kur'ân gibi şeriatın peçesini açıp keşfetmemiz gerekmektedir. Ona göre şeriat da insan gibidir. İnsanda saklı irfan ve bilgi nasıl birdenbire inkişaf edemezse, şeriatta gizli bulunan tasavvuf sırları da elde bir adese ve bir büyüteç olmadıkça sezilemez ve görülemez. İşte o adese de insan-ı kâmilidir.²²

4. Seyr u Sülûk Eğitimi

Sâmiha Ayverdi İslâm tasavvufunun özgünlüğünü ortaya koyup amelî tasavvuf çizgisine dikkat çektikten sonra, eserlerinde bizleri tasavvufî ahlâkını benimsenme yoluna, yani seyr u sülûk eğitimine davet etmektedir.

Ayverdi açısından günümüz doğu ve batı toplumlarının en büyük sorunu, kendilerini gerçek bir revizyona tâbi tutacak ve fikir zembereğini zamanın şartlarına göre ayarlayacak bir merkezî insanın yokluğudur. Kendi kendinden kopup dışa taşan, dağılıp parçalanmış insanı, vahdete irca edip kendi kendine yaklaştıracak ve birlik noktasında toplayacak bu merkezî otoriteye ihtiyaç bugün her zamankinden daha büyüktür. Merkezî şahsiyetler iç varlığından dış tabiata göç etmiş ve parçalanmanın gafleti içinde kendini unutmuş toplumları kendi kendileriyle yüzleştiren barıştıracak isimlerdir. Onlar beşeriyeti kendi kendisiyle tanıştıran taşıdığı büyük emanetten haberdar eden mihver insanlardır.²³ Dünyanın mihver insandan mahrum kaldığı gaflet ve nisyan asırları, felsefe, ilim ve sanatta verimsiz ve sahte mahsuller doğmasına yol açmaktadır.²⁴

²⁰ Ayverdi, *Bir Dünyâdan Bir Dünyâyâ*, s. 84-85.

²¹ Ayverdi, *Bir Dünyâdan Bir Dünyâyâ*, s. 86.

²² Ayverdi, *Bir Dünyâdan Bir Dünyâyâ*, s. 86.

²³ Sâmiha Ayverdi, *Millî Kültür Meseleleri ve Maâarif Dâvâmız*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2006, s. 233.

²⁴ Ayverdi, *Maâarif Dâvâmız*, s. 338.

Kişinin yüzünü görmesi için aynaya, içini görmesi için röntgen ışınlarına, ilim, musiki ve sanat öğrenmesi için bir hocaya ihtiyacı olduğu gibi birlik esrarını görebilmesi, hakikati idrak edebilmesi için de insan-ı kâmillere ihtiyacı vardır.²⁵ Bir pîrden nasip alanlar, cezbe ve şevk âlemine geçiş sağlarlar, ellerindeki her şeyi insanlığın önüne döküp edindikleri tüm imkanları onlarla paylaşmak derdi ile dertlenirler, insanlığın sevinci ile sevinirler, insanlık yokuşlarını düzlemeye çalışır, düğümlerini çözmeye çabalarlar.²⁶

"Hakîkî mürşid kimdir?" sorusuna, "tasavvuf felsefesiyle uğraşan kimse değil, tasavvuf şuurunu bizzat amel/fiil hâline getiren kimsedir"²⁷ şeklinde cevap veren Ayverdi'ye göre mürşid, tasavvufî irfanı yaşayan kişidir. Kenan Rifâî'nin söylediği gibi, mürşid; "Eğer ben yalan söylüyorsam siz de söyleyebilirsiniz, eğer dedikodu yapıyorsam siz de yapabilirsiniz. Haram işliyorsam siz de işleyebilirsiniz ama bunların hiçbirini yapmıyorsanız ve siz yapıyorsanız sevdiğinizizi iddia ettiğiniz hocanıza kamçı vuruyorsunuz demektir" diyen kişidir.²⁸

"Mürşid-i kâmillerin menzili herkesin uğrak yeri olabilir. Fakat her ayak atanın malumu olamaz. Onun kapısına, çaresizlik ve acizlikle varılır. Zira çare, çaresizliktedir. Sebeplerden ümidini kesenin, yüz döndürdüğü mihrap, Hakk'ın inayeti kiblesidir. Yokluk varlığı, varlık da yokluğu getirici olduğu gibi, çaresizliğin vardığı durakta da, derman ve çare vardır"²⁹ diyen Ayverdi, çaresizin ayakları, akıl ve mantıktan değil, teslimiyet ve gönül yanığındandır, tespitinde bulunur.

Mürşid-i kâmiller, iki dünyanın da alâka ve menfaatlerinin dışında, müridinin ruhî formasyonunu yapan, yaparken de almadan veren bir gözcü, işaretçi, tasfiyecidir ki ruhu kendi aslına biat ettirerek, Halık-mahlûk ikiliğini ortadan kaldırır.³⁰ Ayverdi bu gerçeği şu veciz ifadeyle beyan etmektedir: "Büyükler meşhur olmaya yeltenmeden meşhur olanlardır."³¹ Çünkü hayatın seçkin ve zirveleşmiş simaları, şöhret iddiası gütmeyen, cemiyetin seçimiyle meşhur olan kimselerdir. Kendi kendine gelen şeref reddedilemez; fakat ona göre şeref için iddiaya kalkışmak çocukça bir savaştır.

Terbiye, irşat ve hidayet, fitratında istidat ve kabiliyet olanlar içindir. Mürşid-i kâmillerin güzel ve büyük sözlerinden yahut örnek alınacak temiz hayatlarından ibret alanlar, ancak bu istidat sahipleridir.³² Şöyle ki, bir fincan bir bardak kadar su almaz; bir bardağın aldığı su da şüphesiz maşrapanın

²⁵ Ayverdi, *Batmayan Gün*, s. 116.

²⁶ Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, s. 192.

²⁷ Ayverdi, *Fâtih*, s. 43.

²⁸ Sargut, *Sırta Yolculuk*, s. 170-171.

²⁹ Ayverdi, *Dost*, s. 57.

³⁰ Ayverdi, *Fâtih*, s. 43; Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, s. 101.

³¹ Sâmiha Ayverdi, *Ateş Ağacı*, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Baskı, İstanbul 2011, s. 129-130.

³² Ayverdi, *Mülâkatlar*, s. 47.

alacağı sudan azdır. Fakat bir fincanı, bir bardak kadar su almadığı için kimse ayıplamaz; zira kabiliyeti bu kadardır. Elverir ki dolmuş, kendi istiap haddini bulmuş olsun. İnsan da çalışmakla, istidadını ziyadeleştiremez, ancak istidadının derecesini tamamlayabilir.³³ Hatta öyle akıllı geçinen kimseler vardır ki, onlara hakikatin parlak yüzünü ne kadar göstersen, ne kadar anlatsan, anlar gibi dururlar, fakat ne görür, ne de anlarlar. Belki, görüşlerinin kısalığından, en şaşaalı bedaheti bile tekzibe kalkışır. Fakat onları mazur görmek gerekir. Zira kişi, cahili olduğu şeyin münkiri olmakla beraber, hakikati işitmek ve anlamak da bir istidat meselesidir. Ruhları küçük olanlar kendileri büyük de olsalar bir şey anlayamazlar. Hayvanlık derecesinde olan kimselerin hisleri ve idrakleri kendilerine mahsus dairenin dışarısına çıkamaz. Bunlar hayvaniyet hududunda ilerisini görmeye muktedir olamazlar. Hisleri ve idrakleri mahsusat basamağından yukarı çıkmadığı için kalpleri cehalet karanlığı ve şüursuzluk damgasıyla mühürlenmiştir.³⁴

Herkesin kendi meşrebinde olmasını isteyen ve kendi meşrebinden olmayınca kızanlara Ayverdi, değişmeyen ve herkes için müsavi olan şu kaideyi hatırlatır. "Dünyanın her hangi bir şeyine vefa ümidiyle bağlanan kimse, mutlaka ondan cefa görür. Bütün hayat; gelmek, çekmek, ölmek kelimeleriyle özetlenebilir ve herkes ne ederse onu bulur. Dünya vefasız olduğu ve kedi gibi doğurduğunu yediği gibi tabii olarak adamları da vefasızdır. Onların yaklaşması, ya muhatabından, korkularından veyahut da ondan bir şey beklediklerindedir."³⁵ Herkesin kendi meşrebinde olmasını isteyen ve istemeyince kızanlara, "sen onu ayıpladığın gibi, o da seni ayıplar"³⁶ cevabını verir ve sözlerine şöyle devam eder: "Bazı kimselere iyilik yapmak, ona tokat vurmak gibi gelir. İyi bir kimseye fenalık yapmak ne tesir ederse, ona da bu iyilik aynı tesiri yapar, çünkü meşrebi, istidadı buna müsaittir. Bir kimseden istidadının fevkinde bir şey istemek, biberden şeker lezzeti aramak kadar muhal bir şeydir. Bir biber fidanına ne kadar ihtimam etsen, onun zatındaki hassasiyetini kemale getirmekten, yani acılığını ziyadeleştirmekten başka bir şey yapamazsın. Dünya tezatlarla doludur; bunlardan birine tesadüf ettiğin zaman taaccüp etme."³⁷

Sâmiha Ayverdi zor bir seçimden sonra girdiği ve huzur bulduğu ocağın kapısını, Rahmet kapısı olarak isimlendirmektedir. O rahmet kapısından devamlı, "Her şeyin düzelmesi, insanın kendi düzelmesine bağlıdır... Acaba duyan var mı?" diye ses geldiğinden bahseden Ayverdi,

³³ Ayverdi, *Ateş Ağacı*, s. 84.

³⁴ Sâmiha Ayverdi, *Aşk Budur*, Marifet Basımevi, İstanbul 1938, s. 107.

³⁵ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 165.

³⁶ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 165.

³⁷ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 165.

cevabını yine kendisi vermekte ve “Hiç sanmam. Olsa yeryüzünde bu nifak, bu gaddarlık, bu riya, bu çekişme, bu ihtiras, bu vahşet, bu zulüm, hele hele bu gaflet kalır mıydı?” diye yazmaktadır. O kendini düzeltmeyen insanın iç karartan macerasını, bu sese kulak vermeyişine bağlamaktadır. Ona göre aslında bu ses insanı yaratan en yüce makamın sesidir. Yarattığının nelere ihtiyacı olduğunu bilen Yaratıcının sesidir. Sâmiha Ayverdi, bütün hayatı boyunca bu sesin duyurucusu olmuştur. Nasibi olanlar dinlemiş ve tatbik etmiş, nasibi olmayanlar ise kulaklarını tıkamışlardır. O, hep bu âlemin ötesinden, dünya perdesinin arkasından ses getirmiştir. O, “Maveradan gelen bir sestir...”³⁸ Ayverdi'ye göre, o rahmet kapısında insanoğlunu temizleyip arıtan, heyecanlarını besleyen bir muhabbet, hal denen üstün ve ilahi bir neşve, kendi kendisi ile hesaplaşma uyanıklığı ve coşkunu vardır. O “kapı”da gerçek keramet, insanı insan yapan üstün vasıflar kazanmaktır.³⁹

Her ne kadar nasibi olmayanların mahrumiyetini beyan kılssa da o, hiçbir insandan ümidini kesmiş değildir. Ona göre ne kadar kötü, ne kadar berbat ve iğrenç de olsa insan, gene temizliğe ve ulviyete karşı ruhunda gizli bir hasret, önüne geçilmez bir meyil ve iştihak duymaktadır.⁴⁰

Ayverdi'ye göre, mürşid-i kamiller kendilerinden hayır umulmayan insanları bile hayırhah kılan isimlerdir. Onların en büyük özelliği kalblere tasarrufta bulunmalarıdır. O bu tespitlerini şu şekilde ifade etmektedir: “Maddiyatı teshir etmek kolaydır. Bir masayı yerinden oynatmak, bir köpeği uzaktan havlatmak, hatta gaipten söylemek, keşf ve keramette bulunmak kolaydır. Ancak güç olan, kalpleri elde etmek ve tasarruf eylemektir.”⁴¹

Tasavvufî geleneğe mürşidin müridine verdiği icazeti, “sen bu kâğıtla istediğin mevkie çıkabilirsin... diye verilen diploma değil, sen bu arınmış gönülle ulu kişilerden oldun... diye ruha verilen manevî fetvadır” diye tanımlayan Ayverdi, bu fetvayı verecek olan ağız ise, kendisine karşı bilgiçlik gösterenler için dilsizlikle tasvir etmektedir. O bu gerçeği şu şekilde örneklendirmektedir: Hasta olan kimse, hekime; “Mustaribim, beni tedavi et” demedikçe hekimin ondan ilâcını sakladığı gibi, gün yüzüne çıkmamış, derinlerimizde kalmış dertlerimiz için de merhem ve şifa aramadıkça, müzmin ve müz'ic illetimize derman bulamamaktayız.”⁴²

Mihver şahsiyetin kıymetini, mürşid-i kâmillerin seçkin kişiliklerini bu şekilde ifade ettikten sonra Ayverdi, dervişin mürşidine bendeliğini izah etmektedir. Ona göre bir mürşide ikrar veren, yani ezel ahdini bu âlemdede

³⁸ Binark, *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası-2*, s. 172.

³⁹ Sâmiha Ayverdi, *Hâtralarla Başbaşa*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2008, s. 194.

⁴⁰ Sâmiha Ayverdi, *İnsan ve Şeytan*, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Baskı, İstanbul 2011, s. 241.

⁴¹ Sâmiha Ayverdi, *Yaşayan Ölü*, Kubbealtı Neşriyatı, 5. Baskı, İstanbul 2009, s. 41.

⁴² Ayverdi, *Ateş Ağacı*, s. 23.

yenileyen derviş için artık her yer mürşidinin huzuru demektir. Ne işlese, ne düşünse, Hint'e gitse Çin'e varsa, her zaman ipuçları onun elinde, her zaman gönlü onun yanındadır. Onunla gezer, onunla yürür, onunla alır, onunla verir, onunla görür, onunla iştir, hulasa fiilinde ve kavlinde onun ikaz ve irşat edici beraberliğini kesiksiz olarak sari ve cari bulur. İşte bu uyanık ve takviyeli hayat, cemiyete en iradeli, en sağlam ve en seciyeli insan tipini yetiştirmektedir.⁴³

İrfânî ve tasavvufî geleneğin büyük oranda buharlaştığı, dergâhların kapandığı, geleneksel âdâbın ve irfânî zeminin yok olduğu bir ortamda, Ayverdi, tasavvufu verdiği konferansları, yaptığı ev sohbetleri, katıldığı sempozyumlarla yaşatmaya çalıştı. Kurduğu dernek ve vakıflarla tasavvufu yaşayıp öğretti ve yaşanmasını sağladı. Ken'an Rifâî'nin hayal ettiği şekilde Kubbealtı'nı akademiye dönüştürdü.

Ayverdi'ye göre tasavvuf kurumları, zaviye ve tekke mensupları tüketici değil üretici zümre idi. Bunlar müşahhas bir makama hesaplar verirlerdi. Maceracı, menfaatçi, haris değillerdi. Aksiyoncu arınmış kimselerdi. Kolay ve rahat ortamları değil sınır boylarında stratejik yerlerde tekke kurarlardı, buldukları bölgede manevî eğitim kadar sanat ve kültürle meşgul olur, halkın estetik kabiliyetini şiirleri, ilâhileri, türküleri destanlarıyla beslerlerdi. Sosyal hayatın mayasını tutarlardı.⁴⁴ Ayverdi için her yer Allah'ın huzurudur, Allah'a âşık olmayan hiçbir şey yoktur, herkes yok! Allah vardır. O halde huzur her yer olduğuna göre tekkede ibadet etmek önemli değil, her yeri tekke gibi görebilmek önemlidir. Ona göre tekkelerde verilen seyr u sülûk tövbeyle başlar ve tevhitte biter. Seyr u sülûk insanın kendini Allah'a ulaştırmak üzere girdiği çileli bir yoldur. Bu çileli yolda benlikten arınmak başkalarından daha üstün olmak değil daha aşağı olmayı becerebilmek, kendi hiçliğini idrak edip kendi içindeki ilahi ruhu ortaya çıkarmak esastır.⁴⁵

Ayverdi dervişlik ahlakının kazanılmasında kendisine mihver olarak Mevlânâ'yı benimser. Mürşidi Ken'an Rifâî'nin teşvikiyle Mevlânâ çeşmesinden demlenmeye çalışır. Ayverdi, hemen hemen bütün eserlerinde Mevlânâ'dan bölümler alır. 1939'da yazdığı *Batmayan Gün* adlı eserinde romanın kahramanı İrfan Paşa'nın defterinden MCR rumuzuyla bölümler aktarır. *Dost* kitabının önsözünü Mevlânâ'nın buyurduğu gibi "*Güneşi de yere indirseniz ancak anlayan anlar, inanacak olan inanır, vesselam*" diye noktalar.⁴⁶ Dervişlik eğitiminde Mevlevî dedelerinin yetiştiriciliğine dikkat çeker. Onun beyanı ile Mevlevilerde, şeyhten sonra en yüksek makam, Aşçı Dede'nin

⁴³ Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 221.

⁴⁴ Sargut, *Sırta Yolculuk*, s. 168-170.

⁴⁵ Sargut, *Sırta Yolculuk*, s. 168-170.

⁴⁶ Sargut, *Sırta Yolculuk*, s. 153-154.

makamıdır. Aşçı Dede sadece mutfağın aşına nezaret etmez, bin bir günü kendi terbiye ve tarikat disiplini altında geçirip olgunlaşması mesuliyetini üzerine aldığı bir derviş namzedini ruhen pişirmekle mükelleftir. Eğer namzet, bu müddet zarfında kendisine gösterilen vazifenin yükü altında, sabır, sükut, tahammül ve kanaat gibi ilk elden kazanılması gereken manevî inzibat, âdâb, erkân, semâ' gibi tarikat şartlarını öğrenmiş, bu meyanda Mesnevi'de de şöyle böyle yol alabilmişse, artık bu derviş namzedi, şeyhin unvanını alarak kendisine müstakil bir hücre tahsis olunurdu. Devamlı olarak içeride kalmak istemeyen olursa, evine döner fakat dergâhıyla alaka ve rabitasını ölünceye kadar muhafaza ederdi. Musiki tarihimizin misli bulunmaz Mevlevî âyinlerinin bestekârları, hep Mevlevihanelerde yetişen bu dedelerin arasından çıkmış ve İsmail Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi, Şeyh Galib gibi şair ve mesnevîhânları da yine hep aynı ocak yetiştirmiştir.⁴⁷

Ayverdî Mevlevilikteki seyr u sülûk esasları yanında eserlerinde yer yer Rifâîlikteki irşad metotlarına da dikkatimizi çekmektedir. Rifâîlerde dervişliğe kabul ve yetişme tarzının oldukça farklı bir manzara arzettiğini söyledikten sonra kendi tecrübelerini şu sözleri ile aktarmaktadır: *“Derviş olmayı isteyen bir kimse, evvela içeriden birisine veya bir tanıdığına başvurur, o da kendisine bir müddet dergâha devam etmesini söyler. Hayli zaman namzet olarak, intisap etmek istediği ocağın havası içinde yaşayıp ünsiyet ve ülfeti ziyadeleşen kimsenin nihayet dergâh erkân ve usulüne göre tarikata kabul olacağı gün gelir, şeyh, dört halifesinin hazır bulunduğu semahanede, önde rehberiyle gelen dervîşi, yere serilmiş postunun üstüne oturtarak elini tutar ve eline, beline, diline doğru olacağına, Allah'a, insanlara aşk ve şevk ile hizmet ve muhabbet edeceğine ikrar aldıktan sonra kendisini tebrik ve dua eder, dervîş de şeyhinin ve hazır bulunanların ellerini öperek bu suretle tarikata ilk adımını atmış olurdu. Her dergâhta, haftanın bir gün veya gecesi ayine tahsis edilmiş olduğundan, her dervîşin âyin günü bir vazifesi vardı. Kimse kimsenin işine ve salahiyeti hudutlarına tecavüz etmez, bahusus ictimâî ve mali vaziyeti ne kadar parlak olursa olsun faraza bir gün sonra dervîş olan nazır, kendinden bir gün evvel ikrar vermiş bir küçük katibin üst tarafına geçmez, sırada ve teşrifatta daima kademeli bir rüçhan hakkı tanınırdu. Yeni dervîş olan kimse, evvela kahve ocağına verilerek kahve nakibinin çırağı, daha sonra kahve nakibi olur, bir derece daha ilerlediği zaman ise meydan nakipliğine, daha sonra da post nakipliğine yükselirdi. Fakat şüphesiz ki bütün bu teamülü takip ederken esas mesele, kademeli bir silsilenin icaplarını icradan ibaret değil, kendinden vereceği ve kendine alacağı kıymetleri tayin ve ifa yolunda sonsuz bir nefis mücadelesi, bir temizlenme, ayıklanma ve durulma keyfiyeti idi.”*⁴⁸

⁴⁷ Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 211-212.

⁴⁸ Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 212-213.

Sâmiha Ayverdi, dergâhların kapalı olduğu devirlerde, tasavvuf kültürünü eserlerinde yansıtmıştır. Gerek romanlarındaki ideal tipler, gerekse tarihimizdeki ve kendisinin bizzat tanıdığı örnek ve olgun insanlar, büyük çoğunlukla tasavvuf ahlakını benimsemiş ve bu yolda olgunlaşmış kimselerdir. Ona göre iyi anlaşılmiş ve hazmedilmiş tasavvuf inancı, ideal insan yetiştirmek için en doğru yoldur.⁴⁹

O, tasavvufu bu gök kubbe içinde kurulmuş bir çadıra benzetir. Bu çatıda taassup, riya, hile, zulüm ve fesadın yol bulamadığını, ilimle insanlığın ücretsiz ve karşılıksız çağladığından bahseder. Bu çatıya, Süleyman (a.s.) dan karıncaya kadar kim isterse sokulup rahat ve geniş bir nefes alabilmiştir ve kıyamete kadar da bu kalacaktır, der.⁵⁰

Dünyanın tehlikeli bir hızla mekanikleştiği bu asırda, Âdemoğlunun tasavvuf ve Mesnevî kültürüne ihtiyacının her zamankinden daha fazla olduğunu düşünen Ayverdi, bunu şu şekilde gerekçelendirmektedir:

“Zira bugün azgın tabiat kuvvetlerini kontrolü altına almış ve hizmetine koşmuş olan insanoğlu, bir yandan da esir ettiği bu zorlu kuvvetler tarafından esir alınmış bulunuyor. Öyle ki, teknik araştırma ve buluşlarının gururu ve büyüklük hislerinin gafleti, maddesi ile manası arasındaki kapıyı örtmüş ve onu dış tabiatının zindanına hapsedmiştir. Mademki insan denen bütün, madde ve mana olarak ikiye bölünmek suretiyle birbirine geçit vermez, birbirinin dilinden ve neşesinden anlamaz hâle getirilmiştir, şu hâlde ondan zuhur eden hayvanî saldırıları, iğrençlik ve bayağılıkları da, tabii bir netice olarak görmek icap eder. Amma aynı insan, günün birinde maddesi ile ruhunun ayrılığından doğan vahim neticeleri görerek telâşa düşer de, hayat felsefesini yeni bir plân ve nizam üstünde düzenlemek yoluna gidecek olursa, işte kurtuluşunu sağlayacak tefekkür ve imanı, her hâlde mazinin verimlerinde aramak basiretini gösterecektir.”⁵¹

Tekkeleri tasavvufun ameli cephesi ve bir nevi laboratuvar faaliyeti olarak gören Ayverdi, tekkeleri, insan ruhunu bir manevi kıymetler sistemine göre üslup ve nizama sokmak üzere kurulmuş talim ve tedris ocakları olarak tanımlamaktadır. Ona göre tasavvuf ve tarikat nazariyelerinin tatbikat ve tecrübe mahalli olan bu ocakların başlıca gayesi, insanoğlunun bizatihi malik olduğu değerleri bulup işleyerek, cennete tasfiyeli, seviyeli, düzenli ve aktif elemanlar verebilmektir. Bir diğer ifadeyle yaratılış kanunlarını tahribe yönelmiş menfi kuvvetleri ezmek, müspet ve yapıcı unsurları dürtmek ve

⁴⁹ Binark, *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası-2*, s. 147.

⁵⁰ Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 128.

⁵¹ Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, s. 36.

faaliyete geçirmektir.⁵² Bu gerçekten hareketle Ayverdi tekkeleri, tasavvufî odunlarıyla parlatılan ocağa benzetmekte ve bu ocakta ilim, irfan ve aşk aşının pişirildiğinden bahsetmektedir.⁵³ Ona göre tasavvuf ham madde hâlindeki insan topluluklarından şah eserler meydana çıkararak bir sanattır.⁵⁴

Ayverdi'nin ifadesiyle dergâh demek; edep, irfan, şiir, musiki ve semâ'ın insanoğlunu el birliği ile bir haz ve şevk potasına atıp onu, kendi tehlikesinden geri çekme hünerinin harman olduğu terbiye ve tasfiye meydanı demektir. Burada görünür görünmez olur, burada ateş arayan pervaneler gibi çarh vura vura semâ' edip zikreder. Burada hasretle vuslatı birbirinden seçilmez kılan ney sesleri dinlenir; burada varlık testisini yokluk taşına çalan ve insanoğlunu maddenin tuzağından kendi içine çağırarak *Mesnevî* okunur. Yıkıcı, haşin, kaba, hoyrat ve sakat duyguların pençesinde alçalıp küçülen insanoğlu, hırs ve zaafının esaretinden kurtarılır.⁵⁵

Tekkeler etik ve estetik kıymetlerle toplumsal vicdanı mayalamış, kitlelerin gönlünü yıkamış, bu uğurda şiiri, musikiyi, semâ'ı, güzel sesi ve sanatı vecdli ibadetin içine sokmuştur. Tekkeler insanoğlunu kendi kendisiyle muhasebeye çağırarak, riya, yalan, hile ve fesat gibi küçültücü ve küçük düşürücü sıfatların hayır, hasenat, doğruluk, saffet ve ihlâs ile yer değiştirilmesini sağlamıştır.⁵⁶

Rifâî, Kadiri ve Mevlevî diye ayrı isimler altında aynı ruha, aynı gayeye, aynı yürek yanığına sahip olan derviş için tekke, müşterek terbiyenin, müşterek görgünün, müşterek felsefenin pişirilip kotarıldığı bir ocaktır. İnsanoğlunun kendi benliği ile temas hünerinin bir nevi laboratuvarı olan tekke, meçhul, tehlikeli ve karanlık benliği, aşka ve imana dayanarak aydınlatıp arıtan, düze temize çıkaran bir mekteptir. Harekete geçirdiği ve yardımını istediği hemen bütün güzel sanat kollarının yan yana görüldüğü bu dershaneye, bir terbiye ve irfan meydanı denmektedir. Zira kendi benliğinin meçhulleri içindeki zaafı, çirkinlikleri, sakatlıkları, bozuklukları sezip yakalamak, yakalayıp imha etmek, göklere çıkmaktan ve yer altında gemekten daha güç bir davadır. İşte kendi hakikatiyle aşinalık kurabilendir ki kendini kendi aynasında görür. Kendini kendi aynasında görendir ki kendini Hakk'ın aynasında görür. Kendini Hakk'ın aynasında gören ise kendini cümle âlemin aynasında görür ve her gün duyup tekrarladığımız la ilahe illallah

⁵² Sâmiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Kubbealtı Neşriyatı, 5. Baskı, İstanbul 2010, c. I, s. 92.

⁵³ Ayverdi, *Mülâkatlar*, s. 58.

⁵⁴ Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, Kubbealtı Neşriyatı, 7. Baskı, İstanbul 2008, s. 136-137.

⁵⁵ Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, c. II, s. 726-727.

⁵⁶ Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s. 137-138.

ilmini, Allah'tan başka Allah yok dediğimiz halde sözde kalan bu ilmi, nazariyat ve tatbikatıyla ancak bu ocakta öğrenilebilmektedir.⁵⁷

Ayverdi, cemiyetin ihtiyacından doğduğu, tasdik ve kabulünden geçtiği, felsefesini cemiyet içinde amel hâline getirdiği, verimli ve kudretli bir sosyal yapı olduğu için tekkeyi milli olarak nitelemektedir.⁵⁸

Ayverdi, derviş; dini yaşanır kılan, ibadetlerini coşku seli içerisinde gerçekleştiren, Allah'a yaklaşmak bahtiyarlığını sadece ibadetlerle sınırlamayan, şiir, musiki, raks ve çeşitli sanatlar gibi bedii planda da ibadet şevkini sürdüren, günlük hayatın ıstırap ve sevinçleri içinde kulluk gerçeğini değerlendirme imkanını bulan kimse olarak tanımlamaktadır. Beşerî faaliyetlere nüfuz edip toplumlara rehberlik ettiği için derviş, içtimâî ahengin en güvenilir unsuru ve emniyet supabı olarak görmektedir.⁵⁹

Dervişin kendini insanlığa feda ettiğini düşünen Ayverdi, dikkatimizi dergâh atmosferine çeker ve şu tespitlerde bulunur: *“Bir dergâh çatısına uğramak, ya da sokulup şifalanmak için mutlaka derviş olmak lazım gelmezdi. Hayat mihnetleri başlarına vurup gönülleri daralan, başları sıkılan, ümitsiz, çaresiz, meyas ve mustarip her insan, kayıtsız şartsız, bu herkese açık kapıdan içeri girip manevi açlığa, dünya cefalarına çare bulur, adeta dert satar derman alırdı. Her yolcuya, her yabancıya, her ziyaretçiye, kaynayan aşından ve gönül hoşluğundan hisse düşüren derviş, bir cemiyet fedaisi, prensipleri ve imanı için yaşayan adamdı. Zira bir mürşide ikrar vermek demek, insan olarak taahhüt etmek mevkiinde kaldığımız vazife ve mesuliyetleri, bu dünya planında bir kere daha hatırlayıp o ezel mukavelesini yeniden imzalamamız demektir.”*⁶⁰

Dervişlik ahlakını yanmak ve pişmek, acılarla yoğrulmak, riyazet ve mücahede eğitimi olarak gören Ayverdi, konuyla ilgili olarak Musa (a.s.) ile Rabbi arasındaki şu mülakatı örnek gösterir: Musa (a.s.); *“Yarabbi! Bu insanları ki bu kadar ihtimamla dünyaya getiriyorsun, sonra neden onları öldürüp yok ediyorsun?”* diye sorunca Allah (c.c.) da; *“Baharda yeşil, yazda sarı, güzde biçilmiş olan başak tarlasına nazar et!”* cevabını vermiş. Bu mülakatı naklettikten sonra Ayverdi, hasat mevsiminin kahrına sızlayan, orak darbesi altında muzdarip olan; fakat başka türlü tekâmül etmesine çare olmayan başağı örnek verir. Başağın orak darbesiyle biçilmesi gibi beşeriyetin Allah'ın iradesi altında biçilmesi gerektiğini dile getirir.⁶¹

Ayverdi, dervişlerin sergilediği tahammül gücünün kendilerini çekemeyenlere karşı gösterdikleri müsamahada daha iyi görülebileceğini

⁵⁷ Ayverdi, *Boğaziçi'nde Târih*, s. 184.

⁵⁸ Ayverdi, *Bir Dünyâdan Bir Dünyâya*, s. 59.

⁵⁹ Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, c. II, s. 708.

⁶⁰ Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 218.

⁶¹ Ayverdi, *Mülâkatlar*, s. 129-130.

söylemektedir. Tarih boyunca dervişler zümresinin sürekli kıskanıldığından bahseden Ayverdi, dervişlere ta'n edenleri taassup ehli olarak görmektedir. Ayverdi penceresinden bakacak olursak, dervişler zümresine dış bileyen taassup ehlinin öfkeli hücumları bir fikir ayrılığından ziyade, aşağılık duygusundan kaynaklanmaktadır.⁶² O taassup ehlini Yaratanla yaratılanı her zaman birbirinden ayrı ve gayrı görmek yolunda nazariyeler kuran, kitaplar yazan, dogmalar icat eden, ömürler harcayan, kızıp köpüren ve küfreden kesim olarak tanıtır. Cehalet girdabına düşen dar görüşlü taassup ehlinin kınamaları, taşlamaları ve canını yakmaları karşısında derviş zümrelerinin onlara tavır almak yerine sabır ve af yolunu tercih ettiklerini dile getirmektedir. Çünkü dervişler tüm gayret ve himmetlerini birlik mihrakı etrafında toplamış, kainat manzumesinde vahdet kasidesi okumuş, cümle âleme dört elle sarılarak vecde gelmişlerdir.⁶³

Diğer yandan dervişler zümresi taassup ehli gibi hadiselerin ortasında sıkışıp kalmış sıradan adam tipi değildir. Ona göre dervişler eteklerini, sebepler ve hadiseler dikeninden kurtarmış, olaylara tarafsız bir müşahit gözü ile bakmış ve olduranla biliş tutup barışa varmış kimselerdir. Daha da ötesi dervişler taassuba demir atıp kalmış yalın kat imanlı zavallılara kızmaz, onlara sadece acır, hatta her suçlunun suçu ile kendi arasında bir hisse bularak, hiç değilse kendisini de aynı suçun bir küçük ortağı görür. Taassup ehli, bir günahkarı, sert ve haşin çalım ile yedi kat cehennem dibine gönderirken, derviş, pîrinin en tatlı, en müsamahalı edasıyla beşer zaafalarını anlayıp affeder ve muhabbetli bir davetle onu, soluk alacağı, yüklerinden, ağırlıklarından, kasvet, yeis ve ıstıraplarından kurtulacağı nezih ortama çağırır.⁶⁴

5. Nefis Terbiyesi

Ayverdi'ye göre hayvanları bile terbiye etmek, nefsi terbiye ve ıslah eylemekten daha kolaydır. Zira insanoğlu gurur, fesat, fitne ve yalanlarına dur deyip onlardan uzaklaşmadıkça ikilikten kurtulamaz. Gözünü perdeleyen nefis hicabından sıyrılmadıkça, şeytana karargâh olmaktan kurtulamaz. İnsan olma ve insanlığa layık bir hayat sürme fırsatını yakalamadan insan, benlik davasından kurtulamaz. İnsanca yaşadığı zaman insanın da dünyanın da yüzü gülecektir.⁶⁵ Çünkü insana en korkunç ve en yaman tehlike, dizginlenmemiş ihtirasları, dur durak bilmeyen nefsidir. Benlik ve gurur budalası haline gelenler, hemcinslerine karşı tevazu ve zarafetin öncülüğünü yapamazlar. Kin, intikam ve hiddet palasını sağına soluna sallayan zavallılar,

⁶² Ayverdi, *Osmanlı Asırları*, c. II, s. 630-631.

⁶³ Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 219.

⁶⁴ Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 220.

⁶⁵ Ayverdi, *Hâtıralarla Başbaşa*, s. 169.

affın ve müsamahanın leziz şerbetini etrafına sunamazlar. Mesnet, mevki, şan iptilalarının dalgaları ortasında sıkışıp kalmış biçareler, dünya ihtirasları içinde can çekişen bir kazazedeyi selamet kıyısına çekip kurtaramazlar. Sıcak, olucu ve oldurucu bir imanla yumuşamamış adamlar, şüphe, inkâr ve küfür buzlarının ortasında donup katılmış olan bahtsızları ısıtıp ayıltamaz ve kendine getiremezler.

İhtiraslarının kurbanı, nefsinin zebunu ve gururunun mahkumu olan insanların acı hallerine bu şekilde dikkat çeken Ayverdi, insanlığı böylesi bir uçurumdan çekip kurtaracak elin dervişlik ruhu olduğunu belirtir. Dervişin öncelikli olarak kendi terbiyesini tamamlamak için tarikatının icaplarına dört elle sarıldığından bahseder.⁶⁶ Dervişin kendi ile Yaratanı arasındaki perdenin kendi varlığı olduğunu idrak ettiğini beyan eden Ayverdi, Allah'a yaklaşmak için insanın varlığından, yani hayvanî hislerinden, nefsanî kayıtların esaretinden kurtulup hür olması lâzımdır, kötü ahlâktan kurtulup yerine iyisini getirmek gerekir, tespitinde bulunmaktadır.⁶⁷ Sözlerinin devamında hariçteki düşmanı ezmenin kolay olduğunu söyleyen Ayverdi, içimizdeki düşmana çarenin yaman oluşunu anlatmaktadır. Çünkü hariçteki düşmanlar cismi tahrip eder, cana ilişemez. İçerdeki düşman ise canı çürütür, ruha aman vermez.⁶⁸

Bu noktada Ayverdi, nefsimizi esaretten ve eteklerimizi teferruat çalisından kurtarma tavsiyesinde bulunmaktadır. Onun ifadesiyle esasında hür yaratılmış olan insan, yanına arkadaş verilen nefsin icaplarına uyarak esareti kabul etmiştir. Onu bu esaret kaybindan kurtaracak olansa, kendi kurtulmuş olan bir hür insandır. Bu dünyaya ne için geldiklerini bilen bu hür insanlar, eteklerini servet, şöhret, evlat ve kadın gibi teferruat çalılarının dikenlerinden kurtarmışlardır. Konuyu izah sadedinde Ayverdi Abdülkadir Geylânî ile ilgili şu menkabeye yer verir: Abdülkadir Geylânî, kürsüde vaaz ederken, çocuğunun öldüğü haber verilmiş; kendisi bu habere karşı yalnız şu cevapta bulunmuş: "Ben onu daha doğduğu günden biliyordum"⁶⁹

Kendimize yaklaşmak ve kendimizi bulmak için dünyaya geldiğimizi dile getiren Ayverdi, aradığımızın kendimizden uzakta olmadığını belirtir. Fakat onu kimimizin servette, kimimizin şöhrette, kimimizin şehvette zannettiğimizi ifade eder. Ona göre kendimizdeki varlıkları bulsaydık, dışarıdan gelecek kıymetlere ihtiyacımız kalmazdı ve o zaman müstağni olduğumuz bu varlıklar kendi kendine bize gelirdi. İnsan kadrinin büyüklüğünü bilmeyince emir altında olması lazım gelen meyil ve arzuların

⁶⁶ Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 219.

⁶⁷ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 210.

⁶⁸ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 84.

⁶⁹ Ayverdi, *Mülâkatlar*, s. 121.

ermine girmekte ve onlara tapmaktadır. Halbuki kainatta her şey aslında insanda da vardır. Kâinatın sırrı olan bu insan, kendini bulması ve kendinde gizlenmiş olan esrarla bilşiklik kurması için yaratılmışken, ondan cahil, ondan müstağni, ona bigane olduğu için azaplara, işkencelere, hicran ve manevi sefaletlere atılmıştır. Halbuki insanlıktan maksat onları teshir etmek, onlara galebe çalmak, efendiliğini bulup esaretten kurtulmaktır. Bizi yaratan Allah, fail-i muhtardır; insanların da muhtar olmalarını ister. İnsanda Hakkın sıfatlarından birer nişan vardır; ilahi iradenin örneği de, bizde cüz'i irade ile belirir. İşte bu cüz'i irade ile varlığımız sürüsünün çobanı olup ruhumuzu istiklale getirmemiz gerekir.⁷⁰

Ayverdi'ye göre düzen ve nizamı kendi varlığında kurmayanların sığındıkları her bucakta ihanete uğramaları, dünyanın değişmez kaidesidir. Onun için de, eşyaya, hâdiselere ve dünyanın çeşitli ikram ve imkânlarına olduklarından fazla değer biçip vakit kaybetmeyen, gücünü ve şevkini, alışveriş ve muamelesini, ruh olgunluğu savaşında seferber eden kimseye kahraman denmektedir. Hamuruna yerleştirilmiş olan menfi ve yıkıcı elemanları, koruğun güneş altında tatlılaşması gibi, bir ihlâs ve gönül muhasebesi sıcaklığında olgunlaştırıp çeşni ve lezzet kazandıran insanlara ne mutlu!⁷¹

Ayverdi ferdi ve içtimâî hayatın emniyetini iç ve dış muhasebesinin birlikte yapılmasına bağlamaktadır.⁷² Ölmeden önce ölmek, fizyolojik ölümü tatmadan önce ihtiraslarımızdan kurtulmak ve manevi ölümü tatmak bu muhasebenin en güzel meyvesidir. Ruh hakikatle kıvam bulmuş kimseler ölümsüz hayatı tatmış şahsiyetlerdir.⁷³

6. Varlık Felsefesi

Kendi gerçekliğini idrak eden insan eşyanın suretine değil hakikatine dikkat kesilir. Varlık sahnesindeki her bir eşyanın birer esma tecellisi olduğunu görür. Bu nedenle Ayverdi'ye göre kesret âleminin çokluğu bizleri şaşirtmamalıdır. Çeşit çeşit görüşler ve türlü türlü zıtlar, hep vahdet noktasının birer tafsilatıdır. Alışverişlerini o tek olanla yapanlar, davasız bir dünyanın bahtiyarlarından olurlar.⁷⁴

Cihanın ademde muzmahil ve türlü şe'niyetlerin gayb sinesinde gizli iken, Mutlak Aşk'ın gizlenmekten ve aşikâr olmaktan müstağni olduğunu

⁷⁰ Sâmiha Ayverdi, *Son Menzil*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 113-114.

⁷¹ Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, s. 253-254.

⁷² Ayverdi, *Maâarif Dâvâmız*, s. 329-330.

⁷³ Ayverdi, *Yaşayan Ölü*, s. 182.

⁷⁴ Sâmiha Ayverdi, *Yeryüzünde Birkaç Adım*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2008, s. 25-26.

belirten Ayverdi, Mutlak Aşk'ın güzelliğini ve kemalini göstermek için birlik yuvasından kalkıp, vücut ve ademe aksettiğini, güzelliğini türlü şekillerde ve yüzlerde seyrettiğini söyleyerek Âyân-ı sâbitenin zuhuruna dikkat çekmektedir. Mutlak Aşk'ın tecellisi ile ortaya çıkan bu zuhurat dalgalarından kimi seven, kimi sevilen kimi şeytan kimi insan, kimi sultan kimi köle, kimi zalim kimi mazlum, kimi zengin kimi fakir, kimi gizli kimi aşikar, kimi zulmet kimi nur, kimi ıstırap kimi neşe, kimi gözyaşı kimi tebessüm şeklinde belirtmeye başlamıştır. Ancak bütün bunların hepsi, aşk mecmuasının da birer ifadesidir.

Ayverdi'nin ifadesiyle eğrilik olsun doğruluk olsun, iman olsun küfür olsun, hepsi o birlik deryasının iradeli dalgalarından harekete gelmiştir. Fakat bu birliğin yüzünü gören de yine kendi nurundan başkası değildir. Bu nuru elde etmek için, kişinin kendini izafî ve nisbî varlıklardan, müteayyin vücudun evsafından, kirlerinden temizleyip safi etmesi ve aşk sahibi olması gerekmektedir. Zira Yaratan'dan haber veren ancak aşkla cilalanmış gönüldür. Bu gibi kimseler her bir nefeste bir güzellik görürler, bunlar ilmin nakşını ve kabuğunu koyup manasını ve aslını bulmuşlardır. Bunlar iki defa doğmuş kimselerdir. Cenin olarak ana rahminden doğdukları gibi, tabiat anasının da karanlık rahminden doğarak beşeriyetin dar ve mahdut hududundan çıkmış hakikat dünyasının hudutsuzluğuna ayak basmış kimselerdir. O zaman ölüm insana zevk ve nimet olarak görülmektedir.⁷⁵

Ayverdi âyân-ı sâbite gerçeğinden hareketle insanları istidatları yönüyle birliğin adresi olarak görmektedir. Birbirinden ayrı ve uzak gördüğümüz yıldızlar, nasıl kâinat manzumesinin dışında görülmezse, Ahsen-i takvim üzere yaratılan insanlar da hedef ve istidatları bakımından birbirlerine yabancı ve uzak olsalar da, gene kendilerini tertip ve tanzim edici kuvvetin iradesi içinde birleşmişlerdir.⁷⁶

Âyân-ı sâbitenin vahdet boyutuna dikkat çeken Ayverdi, maddeyi kesret, manayı vahdet olarak nitelendirmektedir. Kâinatın olanca azameti içinde dünya gezegeni nasıl ki oldukça küçük bir noktadan ibaretse, uzvî ve manevî varlığı ile kusursuz yaratılışın örneği olan insanın aslı da bir noktadan başka bir şey değildir. Ayverdi bu ifadesini şu şekilde delillendirmektedir: İnsanların vücuda getirdiği eserler, mabetler, saraylar, âbideler, kervansaraylar ve heykeller, henüz vücuda getirilmeden evvel insan kafasında bir noktada gizlenmiş haldeydi. Buna göre mana, noktadadır; tafsîlât ve teşekkülât ise kıl ü kâl ve teferruattadır.⁷⁷

⁷⁵ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 253-254.

⁷⁶ Sâmîha Ayverdi, *Yolcu nereye Gidiyorsun*, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Baskı, İstanbul 2009, s. 178.

⁷⁷ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 58.

Ayverdi'ye göre dünya çokluğun çeşit çeşit görünüşleri ve hislerin cezir ve meddidir. Fakat insanı da insan yapan, birliğin mutlak sükunu ve asayişidir. Hadiselerin hislerine ve iç güdülerine ram olan, kah acı sarı, kah gül pembe, kah yeşil olan insanlar, devranın esiri haline gelirler. Bunlar yazın giyinen kışın soyunan bir ağaç gibi, ancak harici tesirlerden ilham alırlar. Vahdetin mutlak sükun ve asayişine eren insanlar, bütün renklerin bir araya gelmesinden hasıl olan beyaz renk gibidir. Onlar ne kederin şiddetinden sararır ne neşesinin kemalinden kızarırlar. Tek renk sahipleri, çeşitli istidatların sarısına da siyahına da maliktirler. Zira onlar bu beyazlığı, bu mutlak sükunu, ancak bütün renklerin birleşmesiyle elde etmişlerdir. Onlar kendi cihanları içinde öyle geniş bir zevk bulurlar ki dünyanın hiçbir kaydında o merteye haz yoktur.⁷⁸

Dünyada kesretin çok renkliliğine, insanda vahdetin tek renkliliğine bu şekilde dikkat çeken Ayverdi, bu kez bizlere vahdetle sağlanan ahengi tanıtmaktadır. Vahdet-i vücud düşüncesinde kişinin eserden eser sahibine yükseldiğini beyan eden Ayverdi, bizleri cismin güzelliğine takılı kalan güzellik yerine, ruhun güzelliğine bağlanan güzelliğe davet etmektedir. Ona göre ruhun Hüsn-i Mutlak ile vuslat sağlaması ancak aşk ve irfanla olur.⁷⁹

Aşk ve irfanın doğuşu ise insanın sahip olduğu istidatlara bağlıdır. Birbirine bağlı kaplar kânununda olduğu gibi, her kapta olan aynı su, nasıl ki o kabın şekline göre düz kapta düz, yuvarlakta yuvarlak, dört köşede dört köşe olarak şekillenirse, insanlar da kendilerine tebliğ edilen manayı, istidatları şekliyle kalıplandırıyorlar. Onu kendi istidatlarının kalıbına göre güzel veya çirkin yapan kendi kabiliyetleridir.⁸⁰

7. Aşk Felsefesi

Sâmiha Ayverdi'nin bütün romanlarında temel konuların başında herkesin kendi istidatı oranında kazandığı "aşk" yer alır. Beşeri, platonik, ulvi/ilahi olan aşkın her türüsü tebcil edilir. Aşkın kemale erdiriciliği, öldürücülüğü vurgulanır. Aşka dayanan dindarlık, aşk ahlakı yüceltilir.⁸¹

Ayverdi aşkı; insanı beşer kütlesinden temyiz eden kuvvet, tükenmez bir sermaye, ölçsüz sevgi, sevdanın kemâli ve garezsiz muhabbet olarak tanımlamaktadır.⁸²

⁷⁸ Ayverdi, *Yaşayan Ölü*, s. 109.

⁷⁹ Ayverdi, *Ateş Ağacı*, s. 30.

⁸⁰ Ayverdi, *Ateş Ağacı*, s. 104.

⁸¹ Binark, *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası-2*, s. 146.

⁸² Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 7.

Aşk için istidadı gerekli gören Ayverdi, istidadı olmayanların aşktan nasibi bulunmayacağını değirmen-su metaforu ile izah etmektedir.. Değirmene müşteri gelmeyince ve buğdayını öğüttürücü olmayınca değirmencinin suyu değirmen tarafından kesip aslı olan ırmak tarafına sevk etmesi gibi, hakikat da karşısında bir müşteri bulursa suyunu ondan esirgemez. Bulmadığı takdirde bu suyu aslına sevk eder.⁸³

Ayverdi hakikatin ancak aşk nispetince bilinebileceğini dile getirmektedir. Çünkü bilmek için de görmek için de aşk lazımdır. İnsan, aşkı nispetinde hakikati bilecektir. Eğer aşk denen o eşsiz kudret vücuda taalluk ederse bu kimseye hiç bilmediği bir âlemin kapıları açılmaktadır.⁸⁴ Dolayısıyla insan aşk ilminin en son hecesine kadar öğrenmeden, hakikati gereğince idrak edemez.⁸⁵

Aşk âlemine, menfaat, riya ve yalanın sığmayacağından bahseden Ayverdi, orada ikiliğe yer olmadığını söyler. Sev, fakat bir şey bekleme, sevdiğin için ağla, sevilmediğin için değil tavsiyesinde bulunur.⁸⁶

Aşkın seven, sevilen ve sevgi boyutlarına dikkat çeken Ayverdi, hakikatte her üçünün de tek bir şeyi ifade ettiğini hatırlatır. Çünkü sevilen sevenin aynası, sevgi de mecmuudur. Aynaya bakan bir kimsenin karşısında gördüğü şahsın bir vücudu yoktur; bu, bakanın gölgesidir. Keza, sevenin de sevilene karşı incizap ve meftuniyeti gene suretine, kendi aşkıdır. Yekdiğerini seven iki şahıs, bunun esas ve mahiyetinden bigâne oldukları için bu muameleyi iki taraflı görürler. Halbuki seven, sevilen; sevilen de sevendir. Bu ittihadı idrak edemeyenlerin aşkını cüz'î aşk olarak tanımlar. Ona göre bunlar, hakikatte kendilerinin bu işte tesirleri olmadığını ve aşklarının kendilerinden kendilerine, daha doğrusu aşkın hakikatine ait olduğuna ihtimal vermezler.⁸⁷

Yaratılmış varlıkların özeti insandır. İnsanı insan eden de taşıdığı manadır. İnsanlık cevheri de ancak ruh tasfiyesi ile hasıl olur. İnsandaki ruh tasfiyesi ise ancak aşk eğitimi ile sağlanır.⁸⁸

Aşkın hakikati bulunmadıkça, hilkatın maksudu ele gelmez diyen Ayverdi, insanı aşkın kemali oranında mükemmel görmek gerektiğini söyler. Çünkü hilkatın ve kâinatın manasını bulmak için aşkı bulmak gerekmektedir. Hatta insanın dünyaya geliş sebebi de aşkı bulmak içindir. Buna göre hayatın sebebi aşktır; mükevvenat da aşk sebebiyle tekevvün etmiştir. Ancak aşkı

⁸³ Ayverdi, *Batmayan Gün*, s. 226.

⁸⁴ Ayverdi, *Batmayan Gün*, s. 236.

⁸⁵ Ayverdi, *Yaşayan Ölü*, s. 138.

⁸⁶ Ayverdi, *Yaşayan Ölü*, s. 150.

⁸⁷ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 148-149.

⁸⁸ Ayverdi, *Batmayan Gün*, s. 162.

bulanlar, maksuduna ve hilkatinin manasına kavuşmuştur. Aşk deyip de geçmemek lazım. Zira kıyamet tarihine bir hudut vardır ama aşka hat ve niha-yet yoktur.⁸⁹

Ayverdi'ye göre aşk, akıl gözünün dürbünüdür. Herkes âşıktır, fakat herkesin aşkı, yani aşkın her bir görünüşü, aşkın kendi değildir. O bu gerçeği buz-su, çocuk-mektep, su-deniz metaforlarıyla izah etmeye çalışır. Bir buz parçasını suya atmakla hemen erimez; ne kadar erirse suya o kadar karışmış olur. Eğer tamamen erirse buz eridi denir ki, o vakit onun da ismi su olmuş olur. Henüz mektebe başlamış bir çocuğa da, tahsili orta ve yahut yüksek dereceyi bulmuş olana da talebe ismi verildiği gibi. Her su, denizle birleşmek için bir yol arar. Kimini güneş yükseklere çeker, bulut deriz; kimi buluttan düşer, yağmur deriz; kimi karaların arasına sıkışır, göl deriz; kimi mevsimin tesiriyle donar, kar, buz deriz. İşte, bilerek bilmeyerek her insanın da gayesi âşıktır, fakat bir damla suyun başından geçen maceralar gibi, o da bu gayeye çok defa o kadar dolaşık; çapraşık yollardan gider ki, nereye ve niçin gittiğini kendi de bilmez. Her insan kendi istidadına uygun olan şeye gönül verir. Yazık ki onun ilişip kaldığı bu yarım aşkı, mutlak ve tam aşkın saf çehresini görmesine siper olur. Aşk, tek ve ölümsüz aşk, akıl gözünün dürbünüdür; göz için görülmesi imkânsız olan uzaklıkları bir dürbün nasıl görülebilir hâle getiriyor ve aradaki mesafeyi hiçe sayıyorsa, sonsuzu gören mercek de, âşıktır. Şu da var ki bir astronomun elindeki teleskop, nihayet semavî hâdiseleri görebilir; fakat aşkla kuvvetlenmiş bir göz için görülmeyen hiçbir gizlilik yoktur.⁹⁰ Aşk akıl gözünün dürbünü olduğuna göre, gerçeği de insan ancak aklın ötesindeki aşk ile anlayabilir.⁹¹ Madem aşk akıl dürbünüdür, o halde aşksız tefekkür anlamsız demektir. Zira aşkı olan hakikatten uzak kalmaz. İnsan aşkla öyle bir hale gelir ki çok defa kendi söyler, kendinden kendi öğrenir.⁹² Çünkü aşk yolu, gönül yoludur, bu yolda giden yolcu insanın kendisidir. Bu gitmekten maksat da kendini bulmaktır.⁹³

Aşk insanlığı anasırın muhkem bendinden çekip kurtararak hudutsuz cihana ulaştırır. Akılla öğrenilebilen bütün kesbi ilimler, aşk ilminin mebadisine bile varamaz. Aklın bildiği ve bildirdiği ilimler anasır hududundan ileri geçemez. Halbuki aşkın talim ettiği ilimde, sonluluk ve kıyas kokusu yoktur. Aşk taalluk ettiği vücudu da kendine benzetir; kendi gibi ilahî

⁸⁹ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 88-89.

⁹⁰ Ayverdi, *Ateş Ağacı*, s. 127.

⁹¹ Ayverdi, *Bir Dünyâdan Bir Dünyâyâya*, s. 116.

⁹² Ayverdi, *Batmayan Gün*, s. 23-24.

⁹³ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 140.

ve lâyetmût eyler.⁹⁴ Akıl dünya çamuruna saplanırken, aşk sırlar âleminin rehberidir.⁹⁵

Bir diğer benzetmesinde Ayverdi aşkı bu kez suya benzetmektedir. Hayat malzemesinin ruhu sudur. Su, lezzetten ve tattan uzak, renksiz ve kokusuzdur. Çeşnisi ve kokusu olan her şeyden bıılır, fakat sudan bıılmaz; ona doyum olmaz. O, her şeyin aslıdır ve hayatıdır. Aşkla suyun arasında sıkı bir müşabehet olduğu için o çok sevilir. Su da, aşk gibi, evsafı hiç bir şeyde olmayan yegâne keyfiyettir. Hayatın mayesi su, ruhun mayesi de aşktır. Suda, kesif unsurların evsafından bir hatıra olmadığı için sevgilidir. Aşkta da, sevgiliden başka kasıt olmadığı için nihayetsiz derecede şeriksizdir.⁹⁶

Ayverdi aşkı suya benzetirken, sudan hareketle aşkın bir başka özelliğine dikkat çeker. O da aşkın renksizliğidir. Onun ifadesiyle su, hava ve hararet örneğinde olduğu gibi aslında her şey renksizdir. Hararetin ancak odun ve kömür gibi bir cisimle beraber olunca renklenmesi gibi, aşk da vücutla birleştikten sonra renk kazanmaktadır.⁹⁷

Ayverdi'ye göre aşk, bir yönüyle de rüzgâra benzemektedir. Zira çiçekli bir ağacı rüzgâr nasıl silkeler, tartaklar ve her hırpalayışında bir çiçeğini yolup düşürürse, aşk da nefsin büyüklük, gurur ve benlik çiçeğini aynı amansız bir hücumla kırıp geçirmektedir.⁹⁸

“Aşkla hayat bulan ve terbiye görenin hemdemi Allah'tır” diyen Ayverdi, herkesin aşka lâyık olmadığını, çünkü aşka lâyık olanın Allah'a da lâyık olacağını beyan eder. Bu gerçekten hareketle o, aşk kesilmiş vücuttan Allah'ın büyüklüğünün zuhur edeceğini söyler. Eğer aşk insanı nağmesâz etmeseydi, yani ahenkli söyletmeseydi, Allah'ın esrar nağmelerini kimse işitemezdi. Âşıkların vücudu, aşk encümeninde her nefes haber söyleyici ve dünya çamuruna batmış olanları asıllarına ve manalarına çağırıcıdır. Fakat her insan kalıbı buna kabil değildir; her kabil de arayıcı değildir. Bu da ezeli bir yergidir. İki dünyanın da zevk ve hazlarından geçmiş olanlar, Yaratan'ın haberlerini verici aşk dudaklarıdır. İşte, çarh ve eflakın henüz olmadığı, su, ateş ve toprağın henüz bulunmadığı gün aşk vardı.⁹⁹

Bu tespitleriyle aşkın ezeli oluşuna dikkatimizi çeken Ayverdi, diğer tespitleriyle aşkın aşikâr oluşundan bahsetmektedir. O bu ifadesini şu örnekle anlaşılır kılmaktadır: Bir elektrik düğmesine dokunmakla koskoca bir salonun birdenbire aydınlanıp görülmeyen eşyanın meydana çıkivermesi gibi bir kimse

⁹⁴ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 138.

⁹⁵ Ayverdi, *Son Menzil*, s. 50.

⁹⁶ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 60.

⁹⁷ Ayverdi, *Ateş Ağacı*, s. 124.

⁹⁸ Ayverdi, *Yaşayan Ölü*, s. 15.

⁹⁹ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 243.

de aşk noktasını bulup oraya parmağını koyarsa pek çok gözlerin meçhulü olan hakikat ona malum olur. Hilkatın sırrı da bundan başka değildir. Zira bir tarafa malum olan diğer taraf için gizli olduğundan dolaydır ki ortada anlaşmazlık, kavga ve çekişme eksik olmamaktadır. Şu bir gerçek ki, hakikat gizli değildir. Görmezlik ve gizlilik insanın kendindedir. Bir körün güneşi inkâr etmesi pek tabidir. Fakat gözleri kör olmayıp da karanlıkta olanlar için bir aşk şimşeginin parlayıvermesi, hakikatin güzel yüzünü birdenbire malum eder.¹⁰⁰ Çünkü aşk, kemal haddine varan bir ruhun en yüksek hazzıdır. O, her kaybı telafi eder, her eksileni ikmal eder. Her şeyi bir eder, aғыarı yar eder.¹⁰¹ Diğer taraftan aşk en tesirli terbiye vasıtasıdır. İlahi aşk sonucu, bin bir ayıp ve kusurla dolu olan insan bile kısa zamanda melekleşebilir.¹⁰²

Aşk ezelidir ve aşikârdır ama bedel ister. Ayverdi'nin ifadesiyle aşk bir ıstıraptır. Zira bir çiçek bile balını usaresini vermek için arının can yakıcı iğnesine katlanmaktadır. Fesleğen yaprağı bile ezilip örselenmedikçe güzel kokusunu vermemektedir. Öd ve amberin içindeki güzel kokuları ortaya çıkarabilmek için onların ateşe atılmaları gerekmektedir. Yanmak, hırpalanmak ve ıstırap da aşkın bir başka ifadesi bir diğer cephesidir. Aşkla ıstırapı iki meşalenin birbirine karışmış ışığı gibi tek vücut olarak düşünmemiz gerekmektedir. Birinin aydınlığını ötekenden ayırmak nasıl imkânsız ise aşkla ıstırapı da yekdiğerinden seçmek o kadar imkânsızdır.¹⁰³ Ayverdi'ye göre, aşkın rahatı meşakkat, evveli mihnet, sonu da ölmektir. Kişinin buna kabiliyeti yoksa onu ehline bırakması gerekir. Aşkın hakkını verenler ancak aşkın kanına bulanandır. Çünkü cefalar ve zahmetler, ıstırap ve elemeler, ruhî terbiyenin amilleridirler. Pek çok kimseler tekâmülü, çektikleri meşakkatlere borçludurlar.¹⁰⁴ Aşktan ders alan âşıklara ders, dostun cemalidir. O cemal âşıklara hakiki maşuktan başka kalbe doğan her şeyi terk etmek ilmini öğretmiştir.¹⁰⁵

Aşk ateşine atılmak isteyenlerin eteğinden kimsenin çekmemesini öğütleyen Ayverdi, sarhoşun ölümünden şaraba kısas uygulanamayacağı gibi, âşığın ölümünden de aşka leke sürülemeyeceğini beyan eder.¹⁰⁶ Çünkü aşka zeval olmaz. Kendine zeval olmayan aşk, ebedî bir sanatkârdır. Her şeyin terkibi ondandır. Her şeyin esası, her mevcudun canı ve manası odur.¹⁰⁷ Buna göre, aşkın ne başı ne de sonu vardır. Fakat ne yazık ki onun hakikate

¹⁰⁰ Ayverdi, *Batmayan Gün*, s. 236.

¹⁰¹ Ayverdi, *Son Menzil*, s. 32.

¹⁰² Binark, *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası-2*, s. 95.

¹⁰³ Ayverdi, *Batmayan Gün*, s. 231.

¹⁰⁴ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 130.

¹⁰⁵ Ayverdi, *Son Menzil*, s. 50-51.

¹⁰⁶ Ayverdi, *Yaşayan Ölü*, s. 133.

¹⁰⁷ Ayverdi, *Aşk Budur*, s. 137.

yükselmemiş iptidai belirtileri birer tuzak gibi ruhun yolunu kesmektedir. Kimi ruhlar bu zevklerin çukuruna düşerek orada hapsolup kalmaktadır. Hâlbuki kâinatın damarlarında şiddetle dönen ve hareketinin şiddet ve azametinden idrake sığmayan işte gerçek kahhar ve tek hakikat, aşktır. Değişmeyen tek ve muzaffer kudret, aşktır.¹⁰⁸ Ayverdi, romanına isim ve konu olacak şekilde aşkı son menzil olarak nitelemektedir. Zira aşk yolunda insanın kendisi de bir menzildir. Fakat durulması değil, atlanması lazım gelen bir menzildir. İnsan kendinden de geçmeli, yalnız aşkta durmalı, çünkü son menzil aşktır, insan ancak onda karar kılmalı. İnsan zevk konaklarından, alkış ve sitayiş duraklarından ayrılmadan, son menziline asla ulaşamaz.¹⁰⁹

Özet olarak kayaları parçalayan ağaç kökleri gibi, sırasında en sert ve en katı yürekleri bile tuzla buz edip yumuşatan güç aşktır.¹¹⁰

Sonuç

Sâmiha Ayverdi Allah'ı, âlemi ve insanı tasavvuf anlayışına göre ele almaktadır. Tasavvuf geleneğini çağımıza taşımak ve modern dünyanın bunalımına çare olarak sunmak istemektedir. Ona göre insan bütün kâinatı “eseri ve müessiri” ile temsil eden üstün bir varlıktır. Allah ile daima irtibat halindedir. İlim, edep ve aşk sayesinde bu irtibat kuvvetlenir. İnsanın bu hakikate ulaşabilmesi için bir dostun ona yardımcı olması, yol göstermesi gerekir. *Mesihpaşa İmamı*'ndaki Tahir bir dost sayesinde bu hakikati öğrenmiştir.

Ayverdi dinin toplum hayatında gelenek, görenek, teamül ve ananelerle devam eden yönüne önem verir. O, dinin hayata geçirilmesini, “hal edinilmesi”ni, yaşayış kuralı haline getirilmesini önemsemektedir. Bir başka ifadeyle dinî, özellikle de tasavvufî değerlerin aktif hale getirilmesi, yani dervişlik uygulamasıdır. O, her şeyden evvel tasavvufî/mistik İslam'ın Türk'e has yorum ve uygulamasının peşindedir.

Bir mütefekkir olarak Sâmiha Ayverdi, tasavvufu “yaşanan felsefe” diye tarif etmektedir. Şahsiyetinin odak noktası iman ve hizmettir. Sâmiha Ayverdi hemen hemen bütün eserlerinde, mürşidi Kenan Rifai'den öğrenip hal edindiği tasavvuf inanış ve düşüncesini başarıyla anlatmış, zengin bir kültür ve inanç malzemesinin günümüz insanına aktarılıp tanıtılmasında bir köprü vazifesi görmüştür. O, dergâhların kapalı olduğu devirlerde, tasavvuf kültürünü eserlerinde yansıtmıştır. Gerek romanlarındaki ideal tipler, gerekse tarihimizdeki ve kendisinin bizzat tanıdığı örnek ve olgun insanlar, büyük

¹⁰⁸ Ayverdi, *Batmayan Gün*, s. 237.

¹⁰⁹ Ayverdi, *Son Menzil*, s. 242.

¹¹⁰ Ayverdi, *Maârif Dâvâmız*, s. 358.

çoğunlukla tasavvuf ahlakını benimsemiş ve bu yolda olgunlaşmış kimselerdir. Ona göre iyi anlaşılmiş ve hazmedilmiş tasavvuf inancı, ideal insan yetiştirmek için en doğru yoldur.

Tasavvufun tahalluk boyutuna dikkat çeken Ayverdi, eserlerinde okurlarını Allah ve Resulünün ahlakıyla ahlaklanmaya davet etmektedir. Tasavvuf ahlakının tecrübî, pratik, uygulamaya dönük, işlevsel ve hayatla iç içe yönüne dikkat çekmektedir. Felsefî nazariyelerin teoriden öteye geçmeyen yaklaşımları yerine tasavvufun hayatı dönüştüren, bireyi olgunlaştıran, toplumları bütünlüğe kavuşturan tesir halkasına vugu yapmaktadır.

Onun tasavvuf anlayışında seyr u sülûk merkezî yer işgal etmektedir. Tasavvufî ahlakın kazanılması için kamil bir mürşidin terbiyesine ihtiyaç duyulmaktadır. Mürşid-i kâmillerin reçeteleri nefse ağır da gelse uygulandığında tesiri görülebilmektedir. Seyr u sülûk eğitimi içe bakışı, kalbe yolculuğu, âfâkî ve enfüsî boyutta insanlık gerçeğini idrak etmeyi, müridin farkındalık bilincine ermesini, benliğin inkişafını sağlamaktadır.

Tekkelerde uygulanan tasavvufî terbiye nefsin tezkiyesini hedeflemektedir. Nefsânî arzuların kontrol altına alınması, şehvî duyguların sınırlandırılması, kalbin tasfiye edilmesi sâlikin yetişmesi yolunda öngörülen aşamalardır.

Nakıslıktan kurtulan, nefsin ayıplarını tedavi eden, kendi gerçekliğini idrak eden sâlik, sonunda varlık aynasında tecelli eden hakikatleri görmeye başlar. Eşyanın dilini öğrenmek, varlığın hakikatini idrak etmek, kesrette boğulmamak sâlike Hak ile ünsiyeti sağlamaktadır. Mevcudât Hakk'ın aynasıdır. Eşyanın varlığı ilahi isim ve sıfatların birer yansımasıdır. Âlem-i kebir ve âlem-i sağırdeki hikmetleri görebilmek, kişinin aldığı seyr u sülûk eğitimine bağlıdır.

Ayverdî son olarak bizlere sevgi dilinden bahsetmekte, tasavvufun aşk eğitimi olduğunu hatırlatmadır. Aşk mektebine kaydolanların muhabbetullahı aşına olduklarını söylemektedir.

Kaynakça

Ayverdi, Sâmiha, *Âbide Şahsiyetler*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2001.

-----, *Aşk Budur*, Marifet Basımevi, İstanbul 1938.

-----, *Ateş Ağacı*, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Baskı, İstanbul 2011.

-----, *Batmayan Gün*, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Baskı, İstanbul 2010.

-----, *Bir Dünyâdan Bir Dünyâyâya*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2005.

-----, *Boğaziçi'nde Târih*, Kubbealtı Neşriyatı, 7. Baskı, İstanbul 2008.

- , *Dost*, Kubbealtı Neşriyatı, 5. Baskı, İstanbul 2010.
- , *Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fâtih*, Kubbealtı Neşriyatı, 7. Baskı, İstanbul 2008.
- , *Hâtıralarla Başbaşa*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2008.
- , *İnsan ve Şeytan*, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Baskı, İstanbul 2011.
- , *İstanbul Geceleri*, Kubbealtı Neşriyatı, 7. Baskı, İstanbul 2012.
- , *Millî Kültür Meseleleri ve Maâarif Dâvâmız*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2006.
- , *Mülâkatlar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2005.
- , *Son Menzil*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2007.
- , *Türk Târihinde Osmanlı Asırları*, Kubbealtı Neşriyatı, 5. Baskı, İstanbul 2010.
- , *Yaşayan Ölü*, Kubbealtı Neşriyatı, 5. Baskı, İstanbul 2009.
- , *Yeryüzünde Birkaç Adım*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2008.
- , *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Baskı, İstanbul 2009.
- Binark, İsmet, *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası-2*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2007.
- Demirci, Mehmet, "Takdim", *Son Menzil*, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul 2007.
- Fayda, Mustafa, "Takdim", *Mülâkatlar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2005.
- Sargut, Cemâlnur, *Sırta Sâmiha Ayverdi ile Yolculuk*, der. Sadık Yalsızuçanlar, Nefes Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.
- Yüksel, Aysel, "Takdim", *Batmayan Gün*, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Baskı, İstanbul 2010.